

Оригинални научни рад

Јасмина П. КНЕЖЕВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић

КОРИФЕЈ ОНИРИЗМА СРПСКЕ РОМАНТИЧАРСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, ЛАЗА КОСТИЋ**

Ајсџиракиј: Трагајући за мотивом сна у Костићевој литерарној заоставштини, аутор овога рада онирички материјал ексцерпиран из литерарног корпуса одабраног аутора разврстава по тематским целинама у чијој су основи: а. национално-романтична идеја Српства; б. митолошко-религиозна тематика; в. емотивни, осећајни живот. Пратећи песникове литерарне, а потом и личне снове, видећемо како он ни у идеји о националном препороду и обнови некадашњег Српског царства, ни у митологији и религији није нашао утехе, нити засићења. Тек ће сусретом са Ленком Дуњерски, која је, како се сматра, оличење Аниме из његовог сна, песник кренути путем од индивидуално несвесне Аниме ка колективно несвесном архетипу Велике Мајке, путем индивидуације, ка првобитном јединству, трајном измирењу и засићењу, што ће резултирати његовом лабудовом песмом „Santa Maria della Salute“.

Кључне речи: Лаза Костић, снови, српски романтизам, *Дневник снова*, Анима.

DUBITO, ERGO SUM

*За мене је најсијурније од свећа
да њосијојим. Чак и ако њиврдиш да не њосијојим
и кажеш да се варам, ујраво њиме њризнајеш
да њосијојим, јер не моју се варатии ако ме нема.*

Свети Августин Хипонски

Покретачка сила сумње (и то нарочито сумње у онтолошку веродостојност) верни је пратилац мислећег човека који је, у настојању да своје постојање утемељи у нечем опишљивом и стварном, (макар то била и сама сумња!),

* Истраживач-сарадник, jasmına_vucetic@yahoo.com

** Оглед представља део обухватнијег истраживања и одломак из магистарског рада *Снови у књижевности српског романтизма*, реализованог под менторством проф. др Саве Дамјанова и одбрањеног у септембру 2014. године на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новоме Саду, пред комисијом у саставу: академик Радомир В. Ивановић (председник испитне комисије), проф. др Сава Дамјанов (ментор), проф. др Радослав Ераковић (члан).

завацио: *Dubito, ergo cogito, ergo sum!* („Сумњам, дакле мислим, дакле постојим!“)¹. У случају Лазе Костића, сумња у оделитост и јасно разграничење јаве и сна представља само један израз песниковог у основи располоућеног бића. Ова Костићева несигурност у аутентичност егзистенције добила је и уметнички израз, оличен у песми „Међу јавом и мед' сном“, која, у контексту проучавања снова у стваралачком опусу Лазе Костића, представља својеврсни песников кредо. Самсоновски силовит, и бујне и бурне ћуди у исти мах, он је жудео да оде с ону страну живота и с ону страну сна. Романтичарски занет, напојен идејама *Sturta und Dranga*, вечно у раскораку између аргумента и противаргумента, јаве и сна, *jaga* и *слава*, посезао је за дијалогском формом, која је, како то виспрено запажа Миодраг Радовић у надахнутој књизи о овом ковиљском генију:

„[...] израз песниковог темељног дуализма, подељеног бића, које је „судариште начела страшна два“ и узаврело поприште сталних интелектуалних укрштаја мисли и противмисли, доказа и противдоказа. Зато, кад истражујемо Костићев дијалог, ваља истаћи да он није само у форми него још више у самој сржи мишљења, које је у бити дискурзивне природе“ (Радовић, 1983: 12–13).

Поменути дуализам могуће је пратити и на ониристичком плану: опште је познато да је Лаза Костић, осим што је сан као литерарни мотив врло често инкорпорирао у своја поетска и прозна дела, водио и *Дневник снова*, у коме је, у периоду након смрти Ленке Дунђерске (1895)², све до момента

1 „*Cogito, ergo sum* („мислим, дакле јесам“, или „мислим, дакле постојим“) филозофски је исказ Рене Декарта, који је постао фундаментални елемент западне филозофије. Декарт је овај основни став своје метафизике најпре формулисао у делу „Расправа о методи“ (фр. *Discours de la méthode*) 1637. године. Његово стајалиште претпоставља сумњу у све (*de omnibus dubitandum*) осим у субјект који мисли, односно сумња. Тако у мишљењу свест спознаје саму себе као свест и једина извесност бића потиче из свесног мишљења“. Управо због поменуте сумње, овај Декартов исказ често срећемо у проширеном облику *Dubito, ergo cogito, ergo sum* („Сумњам, дакле мислим, дакле јесам / постојим“).

Извор: http://sr.wikipedia.org/sr/Cogito_ergo_sum

2 Не зна се тачна година почетка писања *Дневника снова*, будући да није у целини очуван, али је извесно да је Костић почео да бележи своје снове након Ленкине смрти. Да рукописи, ипак, понекад горе, постарао се, не из зле намере, др Радивој Симоновић, породични лекар и пријатељ Костићевих. Он је један део *Дневника* уништио, слутећи да би могао бити предмет расправа о „ма'нитом Лази“, о чијим је несвакидашњим дневним ритуалима чаршија већ брујала. О томе је и сам оставио сведочанство, као да се правда, у раду *Успомена на др Лазу Костића*: „Пошто ситнице тих привиђења не спадају у књижевност, ја сам све те сновхванице уништио, да не би когод још и о томе расправу написао!“ Све у свему, у аманет нам је, након интервенције др Симоновића, остало 32 сна, од којих су неки пропраћени коментарима Лазе Костића. Настајали су у интервалу од шест година; први сачуван је датиран 11. новембра 1903. године и уз њега стоји римско II (што би требало да буде индикатор постојања првог дела!), а последњи запис настао је 25. октобра 1909. године, на дан упокојења песникове супруге.

када се упокојила његова супруга, Јулијана Костић, рођ. Паланацка (25. октобра 1909), бележио сопствене снове.

Снови које сањају Костићеви литерарни јунаци представљају плод песникове стваралачке имагинације, док су дневнички снови транскрипт ониристичких садржаја који су испуњавали Костићеве ноћи, а понекад и дане, читавих шест година, а можда и дуже. Првима је песник наменио јавни живот, док је друге, пишући их на француском језику, љубоморно скривао од очију јавности. То би, чини се, требало да буде довољан разлог да се ишчитавају и тумаче оделито. Ипак, досадашња проучавања песниковог живота и дела указују на то да је кључ за генезу настанка и разумевање лабудове Костићеве песме управо *Дневник снова*³, у коме се доследно и континуирано јављају мотиви и концепти који ће на зениту његове стваралачке развојне линије кулминирати у „најсилнију љубавну песму српске књижевности“⁴.

На потешкоћу организације унутрашње микровасељене и поетске транспозиције заумних слика, песник је експлицитно указивао у својим двама песмама, већ поменутој „Међу јавом и мед сном“ и „Снове снивам“. У њима је садржано *вјерују* Костићево, његов *raison d'être*, извориште и исходште његових стваралачких стремљења. Јер, у раскораку између настојања да се ухвате и прибележе *санци йолейанци* и немогућности да им се доскочи и стихом обасја лице бога сна, одвијао се песников живот. Тачније, његов литерарни живот, јер, као и у случају Костићеве перцепције јаве и сна, где није било јасне границе, није могуће размеђити живот Костића човека и Костића песника. Из тог осећаја осујећености настајале су песме, све до оне последње, оне велике, вероватно највеће у нас написане, „страшне и величанствене“ (Лесковац, 1971: 103), којом ће се Костић уписати у листу демијурга и *исцунити сојсйвену судбину*.

Сан је у Костићевој визији многозначан, било да је израз заноса и пркоса песникових, тајних жеља његових, што је Фројд сматрао основном функцијом сна, или је метафора за један од два члана антонимијског пара супротности који чине живот и смрт.

Но, пођимо редом. У наредном одељку расправљаћемо о метафоричном значењу Костићеве употребе мотива сна.

Тридесет снахватаца сачувао је и превео са француског на српски Милан Кашанин, у чијем су преводу и објављене 1955. Преостала два дневничка записа, од 24. и 26. јануара 1906. године, Младен Лесковац је у оригиналу, дакле на француском језику, објавио 1960. године у *Лейоису Мајице српске*, књига 385 (ова два записа накнадно ће превести са француског на српски језик Миодраг Радовић). Касније ће Радивоје Стоканов доћи до још једног Костићевог записа, датираног 04. 08. 1905, који „органички припада *Дневнику*“, те ће га објавити у преводу Милорада Арсенијевића у *Зборнику Мајице српске за књижевност и језик*, 1982, књига 30, свеска 3.

3 Веза између Костићевог *Дневника снова* и песме „Santa Maria della Salute“ уочена је и истицана као битна од стране већине проучавалаца Костићевог дела (Владете Јеротића, Ивана Настовића, да поменемо само неке).

4 Исидора Секулић.

САН, МЕТАФОРА ЖИВОТА И МЕТАФОРА СМРТИ

Не само да је Лаза Костић кроз живот ходио по танкој граничној линији која дели јаву од сна, некада се јављајући са ове, а некада с оне стране, већ су и његови јунаци делили судбину свога творца и неретко западали у међупростор *јаве и сна*. Ова идеја није Костићева, и није новијег датума. Мотив живота као сна води порекло још из античког доба, а његову „хришћанску подлогу не треба посебно доказивати“ (Суботички, 2000: 126)⁵. Позната је анегдота из Лао Цеовог живота, који се запитао, пробудивши се са сећањем на сан у коме је егзистирао у облику лептира, шта ако је реалност потпуно обрнута, па је он, у ствари, лептир који сања да је човек? Живот, који по обиљу могућности и непредвидљивости далеко надилази људску машту, често је у уметности поређен са сном: било да су догађаји толико лепо, да својом лепотом плаше (сетимо се кобљивости свега лепога!), па човек *мисли* да сања, или је стварност толико тешка, да се човек *нада и жели* да сања, тек, сан је једини сигуран и легитиман заклон за људску слабост и страх. Древна хиндуистичка предања сматрају овај свет илузијом, *тауот*⁶, равном сну, јер су чула варљива, а неретко и *дремљу*, како би рекао Владан Десница. У зони релативног очарани смо илузијом; тек када се приближимо апсолутном, велови падају и открива нам се права природа стварности. У неком другом времену, на другим меридијанима, Калдерон ће такође тврдити да *Живоћ је сан*.

У Костићевом уметничком изразу поистовећивање живота са сном може имати позитивни (а) или негативни предзнак (б): у зависности од садржаја и прихватљивости животних дешавања, јав се у Костићевом опусу поистовећује са блаженим, празним сном (а), или са црним сном (б). Као илустрацију

5 Аутор у студији о сновима и култури ренесансе наводи низ значењских праваца у које се развија и грана мотив живота као сна: „1. краткотрајност, пролазност индивидуалног живота; 2. испразност живота; 3. нестварност живота (без вредносних конотација); 4. варљивост и лаж живота; 5. тескоба живљења, итд.“.

6 „Маја (илузија, привид). У веданти, моћ нераздвојна од брахмана (врхунска реалност), кроз коју је могућа појава многоструког универзума. Маја представља космичку илузију по којој се брахман појављује као стваралац универзума. Маја је и затамњујућа моћ, вео који прикрива праву стварност. У *samkhji* се често поистовећује са *prakrtijem*, основном појавног света. На индивидуалној равни, *taja* се одражава као незнање (*avidja*), несхватање своје праве природе. Изрази *taja* и *avidja* често се користе као синоними“. (Ребернишак, 1996: 84). „Маја или 'чудотворна моћ', појам је кориштен у хиндуизму за опис моћи ведских богова. Касније, таја је сматрана илузијом стварности коју ми доживљавамо, а која ће бити распршена у тренутку разумијевања козмичке стварности Брахмана или 'Апсолута'“. (Сторм, 2002: 140). Упоредите и са *Новим завјешом*: „Јер нешто знамо и нешто пророкујемо; / А кад дође савршено, онда ће престати што је нешто. / Кад ја бијох мало дијете као дијете говорих, као дијете мишљах, као дијете размишљавах; а кад постадох човјек, одбацих дјетињство. / Тако сад видимо као кроз стакло у загонетки, а онда ћемо лицем к лицу; сад познајем нешто, а онда ћу познати као што сам познао“ (*Нови завјеш*; Коринћанима посланица прва, гл. 13).

за први пример навешћемо одломак из Костићеве *Окуйације*, у којем Велде након многобројних недаћа добија руку вољене жене, што у њему изазива подозрење да добро перципира стварност:

Велде: (*Полуласно себи*). О, боже мој! Ако је све то само као из пене рођено, ако је то само празан, блажен сан?! Ако је она можда само због јада што је била у заблуди, из срцбе...⁷ (Костић 1989б: 79)

Живот виђен као црни сан нашао је уметничког израза у Костићевој трагедији *Максим Црнојевић*:

Анђелија: (*Оштрине се од брајиа*)[...] / Хајдемо, Ђорђе, да их не гледам, / не могу већ подносити тај свет: / мртваца мрзим, живе презирем, / шат још и мени лепши сване дан, / да с ума снесе црни овај сан; (Костић 1989в: 150)

Иво: [...] / Не жести се, не тужи, Максиме, / не очајнички, очин јединче, / очајном сузом очи не кваси / шат и ми лепши угледамо дан, / ти љубу српску, снајку српску ја, / разгониће нам Српкињица сна, / разгонит јаде црног овог сна! (Исто: 151)

Изједначавање живота са црним сном налазимо и у Костићевој *Горгани*, када Вукосав на путу цару у Стамбол у дару царевог делије, који га тамо води, препознаје свога коња, па страхује да су му двори похарани, а љуба отета. Ево шта он каже:

Вукосав (*себи*): Може ли бити? Не, не, ја сним још, ја снијевам, ово је сан, црни, страшни сан! Како је онај био лијепа, а како је овај страховит! Мој дорат, моје седло, моји ремени, моја подселица, а њезин, ох њезин вез! – Но ипак, ја сам будан, при себи, при свијести. Ево, ово ми је рука, ово десна, ово лијева. Ово ми је нога, ово глава. (*Бије се*). Гдје се ударим, ту боли. Не... не! То није сан, то је јава, црна јава. (Костић 1989б: 181)

Поистовећивање смрти са сном, у књижевности не мање заступљено од стављања знака једнакости између живота и сна, и у Костићевом стваралаштву налази одјека (на пример, у песми „Над Костом Руварцем“. Аналогија између ова два феномена чини се да упориште има у непознаници коју представљају за нас. На крају дневног циклуса предстоји нам сан, као што на концу живота све нас очекује смрт. И у једном, и у другом случају, ми не знамо куда идемо, а одлазак је неумитан. Управо те одлике, заједничке обема поменути појавама, начиниле су мотив смрти као сна, можемо рећи, општим местом како наше, тако и светске књижевности. Корене своје овај мотив има у античком, грчком миту о Ендимиону⁸.

7 Сви изводи из Костићевих дела дати су према Изворима, наведеним на концу рада.

8 „Најпознатији је мит о Ендимиону, лепом ловцу или пастиру коме је Зевс подарио моћ да сам одреди дан своје смрти, да је по сопственој вољи може призвати или заувек одложити. Како се плашио да ће старењем изгубити лепоту, Ендимион је измолио

Осим свега до сада наведеног, огроман је потенцијал сна да сублимира све оно за чим чезнемо, а за шта смо у стварности ускраћени. У том смислу, поетски уобличен сан, било да је у питању дневни сан, визија, сновиђење, или ноћни сан, покрива широка тематска поља љубави и жудње за драгом/драгим, израз је најдубљих националних, родољубивих тежњи или потраге за Апсолутом, односно, религиозно је или митолошки утемељен. Фројдовским, психоаналитичким језиком говорено, сан је израз потиснуте жеље оног који га сања. У случају Лазе Костића, три су тематска стожера око којих се сабирају песме у којима је централни мотив сан: а. национално-романтична идеја српства; б. митолошко-религиозна тематика; в. емотивни, осећајни живот. О томе ће бити речи у наредном одељку:

КО ЋЕ ВЈЕТАР ЛУДИ ЗАУЗДАТИ,
КО Л' ПУЧИНИ ЗАБРАНИТ' КИПЈЕТИ,
КО Л' ГРАНИЦУ ЖЕЉИ НАЗНАЧИТИ?⁹

Национално-романтична идеја обнове старе српске славе и националног препорода, као водећа идеја српских романтичара, присутна је и у Костићевој писаној оставштини¹⁰. Мотив сна се, као што је већ речено, кроз њу доследно провлачи, а када је однос према Српству у питању, погодан је

од Зевса вечити сан. Уснулог младића спазила је на брду Латму, у Карији, богиња Мецеца Селена и одмах га страшно заволеда. Она је сваке ноћи силазила из својих кочија, одлазила је до пећине у којој је Ендимион спавао и ту је лепог младића нежно миловала и љубила. Богиња је родила Ендимиону педесет кћери. Неки кажу да је сама Селена успавала свог љубимца јер је желела да њена љубав остане непримећена и вечита. [...] У античкој ликовној уметности Ендимион је схваћен као персонификација смртног сна; стога је у хеленистичко-римско доба често приказиван на надгробним споменицима и саркофазима“ (Срејовић-Цермановић 1992: 132–133).

- 9 Петар II Петровић Његош, *Луца микрокозма*, стих 108–110, Просвета – Београд, Обод – Цетиње, Београд 1974.
- 10 Са друге стране, опште славјанофилске тенденције епохе заобишле су Костића. Кашанин тврди да Костић није славјанофил и да у њега нема идеја као у осталих романтичара, о уједињењу Словена и Јужних Словена (Кашанин 1968: 77). Дејан Микавица, аутор студије о политичкој биографији Лазе Костића (Микавица 2011), насупротив Кашанину, налази да је Костићева филозофска и идејно-политичка концепција „изграђена на кључним принципима панкализма, либерализма, романтизма, национализма и словенофилства“ (Микавица 2011: 11). Специфичан карактер Костићевог славенофилства темељи се на идеји о неговању властите индивидуалности и сарадње словенских племена, пре него на обезличавању и утапању у јединствену свесловенску заједницу: „Ко није кадар вршити дужности породичне, још мање ће бити кадар одговорити дужности према већој породици, према своме народу. Исто тако ко није прво добар Србин, ако је Србин, ил добар Рус, ако је Рус, па после тек Славен, већ наопако, о томе ће се заиста сваки поштен човек посумњати да је заиста и добар Славен, као што ће сумњати и о ономе да је добар патриота који није пре свега добар члан породице“ (Костић 1990: 390).

да се путем њега евоцирају успомене на некадашњи углед, достојанство и независност српске државе, што представља контраст према туробној јави Костићевог доба и повод да се ламентира над њом. Идеализам Костићев и овде је дошао до изражаја. Интересантно је запажање Милана Кашанина, који тврди да:

„Залажући свој живот за све што је радио и говорио, Лаза Костић није волео српски народ, већ идеју српског народа, и није се дивио свом народу у садашњости, већ у прошлости, није га волео онаквог какав јесте, већ какав би он желео да буде његов народ.“ (Кашанин, 1968: 103–104)

Како ћемо касније видети, чини се да је то био општи однос Костића према свему што га је окруживало и о чему је певао – он је волео идеју више него оваплоћење те идеје, управо стога што је тежио ка идеалном, а оно што је идеално, тешко да може бити стварно. Та, рана фаза његовог стваралаштва¹¹, била је време када је Костић жудео за тим „да се од националне епске традиције начини, као у Грка и Римљана, национална митологија“ (Исто: 76). Стога није ни чудно што је тада Костић Мајку Јевросиму претпостављао Мајци Девици (Исто). У то време, његови омиљени поетоними јесу гусле и виле, али су честе и реминисценције на јунаке некадашње поносне Србије: цара Душана, Косовку девојку, као и остале учеснике Косовског боја. Из Костићевог опуса издвојили смо следеће песме у којима наш песник сања о слободи свога нација и ламентира над старом његовом славом: „Иза сна“, „Стогодишњица Саве Текелије“, „Међу звездама“, „Прељубница“, „Разговор с увученом српском заставом у мађистрату новосадском“. Неке од наведених песама испеване су у облику литерарног, поетског сна, као што је то случај са првом наведеном, „Иза сна“, док се у другима лексема *сан* употребљава у колоквијалном значењу и односи се на неиспуњену, недостижну жељу, на оно за чим се жуди. Композиционо гледано, поменуте Костићеве песме организоване су по следећој схеми: 1) сећање на славну прошлост, 2) суочавање са понижавајућим положајем сужња, за којим следи 3) сан о слободи,

11 Када говоримо о фазама у Костићевом животу и стваралаштву, мислимо на поделу коју је начинио Војин Матић. Он каже: „Песнички живот могли бисмо поделити у три епохе. Прва се завршава негде око 1875, и она је најплоднија, најбујнија, најстраснија, са жарком љубављу према српству. У њој, и језички и по фигурама, пише најнеобузданије песме и драме, које, у плими национализма, наилазе на опште допадање. У исто време троши немилице своје не тако мало наследство и, на крају, остаје без пребијене паре. Друга епоха отприлике обухвата време до 1891, и у њој Костић хаотично лута по свету – Беч, Париз, Берлин, Петроград, Србија, Црна Гора – и себи. Најнесређенији и готово јалов период.“

Најзад, при повратку из Црне Горе, пада његова љубав са Ленком Дунђерски, женидба са Јулијаном Паланачки, извесно Костићево смирење или резигнација и, данас, најцењенија дела. У овом периоду он је у сукобу са готово свом околином. Преостало му је мало пријатеља, и наилази на затворена врата издавача и часописа“ (Матић 1971: 120).

односно позив на освету. Тако је, на пример, у првој поменутој песми, „Иза сна“, написаној 1859. године, сучељен сан о слободи, симболично приказан вилинским колом које се вије у гори, са туробном јавом у којој се сневач, „гуслар-момче“, суочава са поломљеним гулама и актуелним робовањем. Ипак, прометејски пркос, карактеристичан за читаво Костићево певање, а нарочито за прву фазу, када говоримо о патриотским песмама његовим, на концу песме тријумфује у позиву на освету и кроз веру у ослобођење. У „Стогодишњици Саве Текелије“ значајан јубилеј представља погодну прилику да се савремени систем вредности супротстави некадашњем и у правом светлу сагледа тадашње незавидно стање нација: на њега недвосмислено указује слика бродолома, у уметности често кориштена. Једина стена спаса, у коју су уперени погледи оних који се даве, јесте стена са ликом Саве Текелије, чувеног добротвора српског и истакнуте јавне личности међу угарским Србима на преласку из 18. у 19. век. Духовни опстанак нације, битан једнако као и физички, угрожен је заборавом усменог наслеђа, дисконтинуитетом његовог трајања. Њега репрезентују гусле, већ поменути омиљени поетоним Костићев, које симболизују отпор, живот, трајање, народно памћење, свест о пореклу и етничкој одрживости. Гусле које ћуте, знак су народног замирања, на шта упозорава гудало које „дуг је санак боравило / поред своје верне моме, / давно није песме вило / у пољушцу жичаноме“. Њих и њихово наслеђе Костић по значају за опстанак нације претпоставља писаном стваралаштву, капиталним делима похрањеним у легату Саве Текелије.

Песма се завршава сном о новој слави:

„[...] / у одаји међ књигама / засела је тешка тама, / продире је звоно само: / чини ти се кô да слушаш / како, после славе веље, / помрчином робовања / тужна једна песма бруји, / како белу зору буди, / па уздишућ сетно гуди / нову славу сањајући“ (Костић 1989а: 102)

Као што гусле на којима нико не свира алудирају на заборав и замирање нације, тако и свијена застава асоцира на тескобу робовања, на шта алудира рефрен у песми „Разговор с увученом српском заставом у мађистрату новосадском“:

„Заставо моја, заставо тројна, / свијено срце народа бојна, / о чему сниваш?“ (Костић 1989а: 284–286)

И овде је сан једини вид бекства од суморне реалности. Но, као што значење свакога сна извире из споја латентног са манифестним садржајем, тако и порука којом нас песма дарује израња из преласка алегоријске у раван тумачења. Својство сна да искривљује слике и у први, манифестни садржај сна похрани латентни легитимисало је метафору и алегорију за најподеснија

стилска средства путем којих ће поетски сан испољити своје значење. Посредством алегоријске слике шареног лептира који је почивао „на цветној ружи душанске силе“ и чија је крила срезала „источница була“ песник нас води до његовог времена, у коме је лептир запао у другу невољу: у паукову мрежу, односно, у мрежу аустроугарске владавине. Костић застави нуди две солуције: или да сања о слободи са југа, или о снегу и вихоровима са севера, који ће можда и њој доћи главе, али ће је барем спасити понижења. Рефрен представља кратку станку на крају описа све три фазе у историји српског народа: Душановог царства (и дотадашње, немањићке владавине), турске владавине, и времена након Велике сеобе и аустроугарске владавине. Он је попут еха који заставу, тај персонификовани (она сања) симбол слободарског народа, опомиње њене основне функције: да се вијори, и тиме као да сећа српски род основног људског права – права на слободу.

Једно од могућих читања песме „Међу звездама“ је у родољубивом кључу. Чињеница да је Костић пише 1872. године, током издржавања затворске казне у пештанској тамници, даје песми контекстуални оквир и додатно појашњава следеће стихове, из трећег и завршног дела песме:

„Иза сна се тешког прену'. / Мрак је. Где сам? – Ал' на трему / муклим
тутњом одговара / шеталица глухог доба, / навила је кивна злоба, / те се никад не
одмара: / – корачање мог стражара. / Ал' ме љуто боли глава. _ / После оних свет-
лих снова, / оних дивних витезова, / оних слика, оних слава _ / ова јава!“ (Костић
1989а: 12)

Сан из којег се Костић пренуо представља алегоријску слику препуну архетипских симбола, што нам омогућава да са сваким новим читањем у песми откријемо нови слој и нову могућност интерпретације¹². Поетоним виле, који се доследно провлачи кроз Костићева дела, и овде је од виталног значаја: вила је та која га води кроз непознат и замаман свет препун искушења, а самим тим и опасности. Начин на који је вила у овој песми представљена отвара могућност да се у њој препознају рани наговештаји потоњег Костићевог трагања за Анимом, и даље, за Великом Мајком, односно Богомајком, чиме ће кулминирати његов стваралачки процес (о овоме ћемо

12 Зоја Карановић поменуто песму тумачи у индивидуацијском кључу. Могућност оваквог разумевања Костићеве „Вилованке“ „поткрепљују симболи који искрсавају у Песниковим фантазијама, који су повезани са сликама које се јављају у прастарим религијским обредима, а сходно томе и симболима културе којој припада, потиснутим у несвесно, који би, следствено томе, могли бити кључ за њено разумевање. У кризном тренутку, дакле, Песник бира ослонац у духовности свога народа, без обзира на све остале замаман понуде. Како је ослањање на традицију за њега и начин да се издржи ужас тамнице, ово је као и отварање кључа на њеним вратима. Зато је то искуство увођење у нови живот, којим Песник, као и сваки други иницирани, постаје онај који је поново рођен. То је порука ове песме“ (Карановић 2011: 149).

у наставку текста подробније говорити). Све су ово, дакле, начини на које се може читати ова Костићева песма-сан: као сан о слободи, сан о Аними, и чак, што да не, као митски сан. У њој немамо заступљене хришћанске мотиве; као и у другим својим раним делима, и ту је Костић пре паганин него хришћанин.

И ова песма има већ поменути трочлану композицију, коју чине реминисценције на блиставу прошлост, ламентирање над туробном садашњошћу и сан о освети. Пошавши од устаљених поетонима јавора, бора, Косовке девојке и гусала, Костић нас води ка финалу песме у којем је експлицитан позив на освету. Гуслар својом песмом

„из јавора јаде буди, / из тамнице јади лете / да се браћа јада сете, / да се сете, да их свете!“ (Костић 1989а: 13)

Још једна поема Костићева одзвања у једнаким акордима као и претходне наведене: у питању је поема „Прелубница“, у којој се само у једној краткој слици јавља мотив сновиђења, сна на јави, гласовног привиђења „у шушњави лишћа сува“ који се причуо хајдуку у гори, попу Милу. Овде Костић иде још даље, инсистирајући на бескомпромисној преданости идеалу, односно идеји. У питању је идеја обнове старе српске славе и слободе:

„Камо тако, камо, друже, / камо ти се мисли пруже? / Зар ти мислиш, поред мене, / да још можеш имат жене? / Само мене смеш да љубиш / све док врхом Ђорде плаве / свом народу зишку славе, / себи раку не издубиш! / Ја вас љубим све једнако, / сваког жарко, сваког јако, / ко се годе венчџ са мном / крвљу врелом, смрћу тамном, / бојним кликом и опелом, / ко је са мном душом, телом, / ја се дајем само целом; / али друге ја не трпим – / ил’ ме није међу Србим’! / Тако шапће, тако збори / сухи листак на врх гори: / са јавора ил’ са дуба / њим хајдуку збори љуба, / верна љуба свег му рода, / тако збори с њим слобода.“ (Костић 1989а: 304–305)

Оно што је јунак чуо у шапату лишћа, на крају песме се и обистинило: да ли поводиљивошћу или слабошћу женске природе („Слабости, име ти је жена!“ певао је Шекспир, што је Костићу било добро познато, будући да је поменуте стихове у једном свом писму преиначио у „Слабости, име ти је песник“¹³), или игром случаја комедијанта, тек, хајдук Миле је услед прелубе своје, до тада верне љубе, направио заокрет ка оној другој, шумовитој, горској љуби. Очито, у том периоду, у жижи Костићевог интересовања била је борба за слободу и сећање на светлу прошлост српскога рода. Тек касније, обременен „горким талогом искуства“ („Да Ви знате што ја знам, да Ви знате што ја памтим, Ви никада не бисте желели да постанете српски песник“,

13 „Frailty, the name is poet“, речи су које упућује своме учитељу, Ј. Ђорђевићу, у писму из 1864. (Радовић 1983: 27).

наводи у писму Светиславу Стефановићу), он ће направити заокрет ка, у неким раним песмама наговештен, архетипу жене, архетипу мајке, и Велике Мајке, који је универзалан, ничим условљен, свима једнако доступан, исходни архетип спокоја и смирења. У исто време, он прави и заокрет по питању свога србовања. Оштрица његовог пера, којом је немилосрдно шибао окупаторе српских земаља и све који су на било који начин могли да угрозе српски национални интерес, несмањеном оштрином се дотакла и српског народа. На истој критички настројеној линији према сународницима наћи ће се и аутор бриљантне студије о Костићу, Станислав Винавер, који реминисценцијом на историографа Јована Рајића почиње своје *Заносе и џркосе Лазе Косића*, и кратким разматрањем о историји као учитељици живота, и о Србима, који из своје историје ништа не уче. Нажалост, ова његова алузија, било да се односила на песника и његов положај, или пак на модел понашања Срба и њихових представника кроз историју, даје певању Костићевом и Винаверовој књизи једнаку актуелност данас, као и у време када су настајали. Болно отрежњење песничко и горчину назиремо у његовим поетским дијалозима са почившим песницима, Његошем и Бранком. Обе песме настале су у трећој животној и стваралачкој фази Костићевој, када је уместо да се обраћа живима, међу којима је све мање имао саговорника и истомишљеника, несхваћен и оспораван, почео да се окреће царству мртвих. И њега су, као и Диса, који ће касније певати о томе, „походили мртви“. Њима је могао без зазора да повери запажања до којих је дошао, али и да им постави питања на која није имао одговора. Пред њима је, без устручавања, могао да излије жуч потеклу из разлога што његова земља није доживела судбину коју јој је наменио у своме сну, оправдавајући тиме тезу Милана Кашанина да нико од Лазе Костића „мање не ласка свом народу, нико тај народ тако не шиба“ (Кашанин, 1968: 79). Леп пример за потврду ових Кашанинових речи налазимо у песми „Пролог за *Горски вијенац*“, у којој Костић у сну, са Цетиња, гледа пут Ловћена. Ламентирајући над судбином племена које *сиава мрјивим сном*, немоћно да се из њега тргне и оживи стару славу, Костић, упозоравајући на поунутрашњење зла, које је раније вребало само споља, а сада је добило присталице и међу самим представницима народа („Ал’ многи други створио се враг, / час ту, час тамо, свуд му видиш траг. / Има их грдних, има виђених, / има их голих, / има кићених, / час мислиш није никакав им број, / час навале ка љутих зоља рој“), пита почившег Његоша: „Ал’ који је, у врашком сјемени, / најжешћи крвник твое племену? Песник објављује: Док на ту земљу ови стоји кам, / највећи враг је Србин себи сам!“ (Костић 1989а: 403–404), ту, могли бисмо рећи, *свакидашњу јадику* српског рода.

У истом расположењу резигнације додатно појачане иронијом писана је и песма „Бранко и вила му“, „привиђеница“ Костићева, коју је написао „по нарочитој жељи и молби Одбора за прославу педесетогодишњице свештенства

његове светости, српског патријарха Георгија“ (Костић 1989а: 423), године 1905. У њој Бранка, са повезом преко очију, вила доводи у Карловце, тадашње духовно средиште Срба. Након Бранкове опаске да је мислио да ће се обрети у „Призрену стару, ил’ у Скопљу, или на Вардару“ следи иронично интонирано чуђење:

„То? Карловци? Не шали се, вило. / Знам какво је још отоич било, – / па сад ’вако? То не бива лако, / том се мора зачудити свако. / Та промена, толика дивота, / то је много за једног живота: / [...]“ (Костић 1989а: 422)

Након што га вила информише о стању у држави и о новом патријарху, Георгију Бранковићу, Бранко је радознао да сазна *има л’ с киме? Има ли за која*? Да ли је уз њега пристао народ, црквени кор, интелектуална елита? Из вилиног одговора се види да је некадашњи младалачки идеализам Костићев спласнуо и уступио место резигнираном тону:

„Много питаш и премного, сине, / час је да се вратиш на висине, / да ти тамо луч истине сине. / А што да ти казујем и слутим? / Боље, синко, боље да ућутим.“ (Исто: 423)

Овај део је, као што то бива, у последњем часу измењен, уз пристанак песников¹⁴, и тако се још једном, овај пут у Костићевом случају, потврдила она стара пословица да „нико није пророк у своме крају“.

И, да закључимо: прометејска, пркосна визија отпора завојевачу временом се мењала, што се нарочито лепо види праћењем садржаја Костићевих литерарних снова: у првој фази његовог стваралаштва његова вера у Српство била је непоколебљива, да би временом јењавала, попримала ноту резигнације и преобратила се у своју супротност: критицизам, јед и скепсу:

„Пред крај живота, након повратка из Црне Горе, или коју годину пре, Костић из корена мења свој доживљај Српства: уместо заноса у његовим родољубивим песмама налазимо дубоку резигнацију, уместо слављења српског титанства – ламент над онемоћалим и изгубљеним народом. [...] У тим песмама Костић око себе види само поразе, клонуће, обесвећене идеале – општу низбрдицу Српства“ (Бабић, 2004: 259).

Не без жала у души Костић се присећа властитих заноса, на шта ћемо указати одломком из песме „Омладини на збору“ (1881):

14 Изменио га је Одбор, и он, у новој верзији, звучи овако: Вила: *Пођи, Бранко, већ се звезде њасе!* (Чује се иза позорнице песма). / Бранко: *Као да чујем будућности њасе.* / Хор: *„Само слоја Србина њасева“, / Бранковићу Георгију слава!* (За време песме нестане Бранка и виле). (Костић: 423)

„Чудне ми мисли надимљу груди / гледајућ умом скупиене вас; / иза сна тешка кò да се буди / обамро неки прежаљен глас.“ (Костић 1989а: 372)

Дела са митолошко-религиозним садржајем који се елаборира посредством мотива сна, такође су заступљена у Костићевом опусу. Као пример навешћемо песму *Сан* и приповетку *Чего вилино*. Као што је напред поменуто, Костић је ако не у већој, а оно у једнакој мери био паганин, као и хришћанин, особито у раној фази свога стваралаштва. Било је то већ поменуто доба његове глорификације Мајке Јевросиме науштрб Мајке Девице. Ипак, као и његово србовање, у коме није нашао уточишта, нити задовољења, и његово религиозно одређење доживело је познату метаморфозу. Ево шта Драгиша Живковић каже о томе:

„Од егзалтираног омладинца и романтичарски усковитланог песника из шездесетих и седамдесетих година он се мењао у скептика који је романтичарску иронију заменио циничким очајањем, да би завршио живот као хришћански мистичар“ (Живковић : 251).

Нешто потпуно супротно тврди Владета Јеротић, закључком да Лаза Костић није „довољно тип религиозног мистичара“ (Јеротић, 1971: 202). Не одричући Костићу интересовање за религију и религиозна доживљавања који нису били условени искључиво Ленкином смрћу, већ их је неговао током живота, Јеротић каже:

„И када се понекад приближи неком дубљем медитативном закључку, он је ипак пре склон да на субјективан начин преради овакав закључак у интровертовано „чувствовање“, при чему несвесно тежи да оствари слике које му леже у основи, а за које спољашња стварност, а не напорна унутрашња контекмпација служи као подстицај“ (Исто, 202–203).

Јеротић, даље, види Костића као човека који „није ни ходао путевима мистичне контекмпације, па није могао ни доћи до доживљаја мистичне екстазе“ (Исто, 203), јер је био „увек заинтересован у првом реду за себе, своје стварање и његов одјек, па тек онда за могућност личног преображаја независног од било каквог стварања“ (Исто), што поменути аутор сматра битном разликовном особином у односу на право мистичара. Из прве стваралачке фазе Костићеве потиче песма „Сан“, која на духовит начин представља изневерена веровања старог калуђера, који је, живећи у страху од судњег дана и овоземаљских грехова, лишавао себе земних радости друговања, бербе грожђа, ића и пића. Да патња и самопокора није нужни пут до раја схвата на концу пута, када га на уласку у рај (све се ово дешава у сну) дочека анђеоло са путиром. На његову молбу упућену анђелу, да га причести вином:

„Та смилуј се у милости / на јаднога твога сина! / Опрости му – ох! Опрости,
/ причести га од тог вина! –“ (Костић 1989а: 97)

овај одговара:

„Море, нема, црни душе, / анђелом се каце суше!“ (Исто)

Ова песма је у пуној мери израз Костићевог хедонизма и љубави према овоземаљским задовољствима. Познате су вечеринке које је припремао скупа са својом супругом, Јулијаном Костић, рођ. Паланачки. Др Радивој Симоновић забележио је следеће:

„Но касније у Војводини, онај који је хтео Лазу да угости и почасти, знао је да Лаза воли пикантна господска јела, па се према томе и припремио. Но и Лаза, кад је на св. Јована давао вечеру, морало је бити ајвара из Кладова и морске рибе више врсти, и најфинијег француског шампањца. Под старост Лаза није ручавао јер је касно устајао, после 11 ч. попио каву, читао новине, гимнастиковао и купао се. Но зато је обилато вечеравао. Бадава сам ја Лази често говорио да то не ваља, да тако живе лавови да само увече једу кад улове што; али лавови живе само 20 година! Од пребогате вечере добио је пре времена оток јетре и дегенерацију срца“ (Симоновић, 1986: 40–41).

Како је живео, тако је и певао! Врцав тон и исходни хумор ове песме проистиче из дуалистички схваћене природе вина: у исто време и пиће бога Диониса, одн. Бахуса, које се точило немилице за време дионизијских свечаности, што му даје обележје разблудног, овоземаљског, чулног, порочног, оно је са друге стране крв Христова, чиме је обележено сакралним печатом. Њиме се причешћује, али се од њега може и опити. Дакле, не почива обећано царство Божије на радикализму, већ у мери! Својим животом Костић је сведочио о томе: ево још једног цитата из књиге др Радивоја Симоновића:

„У омладинско доба било је у моди да се у веселом друштву много пије па се и опијало, но Лаза је увек умео одржати меру, он никада није био трештен пијан; кад се од вина загрејао, пио је каву. Ја га никад пијаног нисам видео!“ (Исто, 40).

У приповеци *Чего вилино* имамо у Костића редак пример профетског сна¹⁵. Навешћемо га у целини:

15 Профетски, односно пророчки сан је онај у којем сневач сања догађаје који ће се обистинити. О пророчком сну као облику ониричке фантастике у књижевности српског предромантизма исцрпио пише Сава Дамјанов у студији *Корени модерне српске фантасијике* (Дамјанов 1988: 148–156). Истичући вишеструко интересовање за сан као карактеристику романтичарског сензибилитета и поетике, аутор наводи основне подстицаје за то интересовање: Библију (пре свега старозаветни корпус текстова)

„Пред иконостасом цркве грачаничке, под образом распетија Спаситељевог, клечао је Милан Топлица. Тешке су га мисли занеле, опиле, успавале. У сну му се привиђало канда се силази син божији с крста мученичког, крвавом руком скида венац од трња с обасјане главе, па га притиште њему око усијаног чела. Осећао је како му крв провираше из слепи очију, како му прели врело лице, осећао је како му се отворише невидљиве ране на прсима, како му оддану срцу, осећао је све милине пожртвовања, милине умирања мученичког“ (Костић 1989г: 70–71).

Оно што је изузетно занимљиво у овој приповеци је то што се у њој огледа утицај религиозног наслеђа Костићевог, презентованог посредством сна Милана Топлице о Христовом распећу, у једнакој мери као и утицај образовања базираног на античкој традицији. То видимо по односу који влада између богова и људи, аналоган оном који је постојао у древно, митско доба, описано у *Илијади* и *Одисеји*. И у Костића је, као у старогрчком епу, танка линија између земаљског и небеског света, а њихови становници живе у симбиози и дубоком, исконском преплету. Једнако као и људи, Костићеви богови су, баш као у античко доба, жртве властитих страсти. Људска страдања последица су њихове ђудљивости. У повређеној мушкој сујети Месеца, заштитника муслимана, а самим тим и Турака, чију љубав је одбила вила, заштитница Србадије, Костић поетски „види“ узрок Косовског боја. Исход је такође мотивисан њиховом хировитошћу. Са друге стране, како је приказано на примеру сна, Милан Топлица у сну који је уснио пред иконостасом цркве грачаничке, пред образом распетија Спаситељевог, прима од Христа, који са распећа силази, трнов венац, и ставља га на главу. Као што је Христос, својевремено, по предању, својом жртвом искупио људски род, и по речима Костићевим, научио људски род умећу љубави, зарад чега је страдао („– То је онај што нас је научио како треба да се волемо, а свет га је зато убио“ (Костић 1989г: 41)), тако ће и Милан Топлица поднети жртву зарад свога, српског рода, и скупа са осталим косовским јунацима постати симбол мучеништва и пожртвоване љубави према свом народу. У Костићевим раним радовима сретамо нефилтрирану мешавину свега што је рођењем добио и образовањем стекао; непостојање система и чврстог религијског упоришта, што је и природно за то животно доба, извире из њих. У исто време, очито је његово интересовање за далеке, егзотичне културе, попут индијске и индијанске, за шта потврду налазимо у приповеткама *Минехаха* и *Махараца*.

и српску средњовековну (пре свега житијну књижевност), те новију грчку и руску популарну религиозну литературу, а, с друге стране, усмено стваралаштво. Осим тога, Дамјанов уочава две групе профетских снова: оне за које није везано експлицитно тумачење, за разлику од оних снова које прати експлицитно тумачење – „толкованије“ – његовог садржаја (то тумачење понекад се даје одмах, непосредно после сна, а понекад се одлаже и износи током самог процеса његовог по-стварања)“ (Исто, 151).

Љубав је незаобилазна тема уметника, па је тако и код Костића заступљена у свим фазама стваралаштва. Кроз мотив сна, који је често присутан у љубавним песмама његовим, као израз жеље или чежње драге за драгим и обрнуто, можемо да пратимо еволуцију песниковог односа према овој теми. У раним песмама Костићевим, изразите су артифицијелност и сладуњавост, и чини се да су настајале пре као израз диктата времена него песникове дубоке унутрашње потребе. Рекло би се да нису *йисане крвљу*, и представљају врло бледа и слаба Костићева поетска остварења. Ево тих песама: „Сан Хафисов“, „Снио сам те...“, „После погребџа“, „У ноћи“, „Лице твоје...“, „Видим ли те...“. У њима је дошла до изражаја „она болешљива, неприродна реакција што се зове у песништву романтика“, како ће је једном сâм негативно окарактеристи, али на коју, упркос одбојности према истој, барем у овим својим песмама неће остати имун.

Током живота, међутим, не могавши нити у идеји Српства, нити у религији (што још једном потврђује тврдњу Јеротићеву да он није тип истинског мистичара) да пронађе засићења, он, искушан животним недаћама и тиме припремљен за захтевни пут индивидуације, сусретом са Ленком Дунђерски, која је била отелотворење Аниме из његовог сна, креће на дуг и бескомпромисан пут хода за Анимом, ка архетипу жене и Велике Мајке, која је у корену женског принципа. Очито је да патријархални модел који заговарају канонизоване хришћанске књиге и хришћанска вера није био модел који је Костић прихватио. Њега је од вајкада више од Вечно мушког интригирано Вечно женско, било да је у питању Мајка Јевросима, или, под старе његове дане, Мајка Девица. У „Спомену на Руварца“, Костић, као биће сумње, поставља питање о природи Христа: „Има ли Ренан право или не?“ У исто време, у еманацију женског принципа неће сумњати, за њом ће само тежити, мада ће то, Вечно женско, односно Вечно девојачко у Костићевом случају, узимати различите облике током његовог животног и стваралачког похода.

Наговештаји потоњег трагања за Анимом називу се и у неким раним Костићевим делима. Навешћемо као пример песме „Међу звездама“ и „Самсон и Делила“.

За поетски симбол вила – који евоцира женски принцип, а самим тим и мајчински принцип, и провлачи се кроз читаво Костићево стваралаштво, у „Вилованци“ његовој (која се, сетимо се, дешава у сну), Костић употребљава и један много ближи, много одређенији назив: мајка. И једна и друга (и вила и мајка) овде представљају симбол за архетипску мајку¹⁶. Према њој песник

16 „Представе о вилама најсложеније су какве се могу замислити, јер су виле примиле на себе функције многих различитих женских демона, шумских и пољских, „водних“ и „метеорних“, манистичких и „природних“, најмоћнијих и најнезнатнијих, локалних и општих“, наводи Веселин Чајкановић, и додаје: „У скопској котлини виле се називају „мајкама“ (СЕЗ, 54, 516), па би и то говорило за њихову манистичку природу

има амбивалентан однос: као што је за мушко дете мајка модел по коме ће у будућности саобразити слику жене за којом ће трагати, тако и песник најпре чулно реагује на лик оне која му је у вишем смислу мајка:

„Дотакнух се, загрлих је, / махнито ми срце бије, / у жестини и заносу / већ осећам бујну косу / што се по мом лицу просу, / мириси ми обасуше / сваки задисак жељне душе. / Загрли ме, дах ми стесни; / ал' очију поглед њез'ни' / нагон узда, занос трезни; / из њега ми мисо сине: / „Мајко!“ – „Сине!“ / одзову се уста њена, / а из белих из рамена / поникоше бела крила: / то је била – моја вила. –“ (Костић 1989а: 8)

Да је у питању песма у чијем се подтексту налазе архетипски мотиви, указује и сплет синестезијских ефеката, који буди скривено, интуитивно знање у песнику, које засићује, умирује и храни:

„Васиона пукла пуста. / Већ у мени душа сушта, / а срце ми силно бије, / у главу ми крвца лије, / ал' ми вила лице мије / хладом свога крила мека, / и још нека блага река, / нека струја из далека: / свети мирис памтивека.“ (Исто: 8)

Песниково зазивање Аниме у „Самсону и Делили“ налазимо у стиховима који дочаравају први утисак који на аскалонског кнеза оставља Делилина лепота.

„Ал' одонуд де света беше клет / зашупшта канда свилен онај вез, / испода њ образ указа се блед: / аскалонски се млади чини кнез; / и један глед и један живи гред / на Делилу је пошћо у полет: / „Девојко, жено, друже, Делило! / објављен личе светого ми сна, / међ женама ти једна делијо, / из ових руку не пуштам те ја!“ (Исто: 244)

Аскалонски кнез, који се непосредно пре ових својих речи погрдно изразио о Делили:

„Делила зар? Зар жена, блудница, / постељичарка кмета робовског, / јуначком роду да нам буде спас?“ (Исто: 242)

...након што ју је угледао и чуо њене речи (а она се својом храброшћу и неподмитљивошћу уистину показала *међ женама делија*), он не само што пристаје да њиховом јуначком роду она буде спас, већ је жели и за жену. Није ни чудо, јер је Делилин лик био окидач за слику унутрашње Аниме која је живела у кнезу, односно у његовом творцу, Лази Костићу: јер, неће ли и он, три деценије од настанка ове песме, певати:

(овде је дошло, евентуално, до конфузије са Суђајама, које су Matreskat' ἐξοχήν<= Мајке превасходно>“ (Чајкановић 1994: 230).

„Гад моја вила преда ме грану, / лешје је овај не виде вид; / из црног мрака дивна ми свану, / кò песма слава у зорин свит, [...]“ (Исто: 426)

Ето како ће се оно што је прижељкивано, или чак и слућено, тек узгред поменуто у једној слици, обистинити у песниковом животу и бити окидач за настанак исходних и крунских дела, по којима га памтимо: „Santa Maria della Salute“ и са њом уско повезаног *Дневника снова*¹⁷, који ћемо у наредном поглављу настојати да сагледамо *изнутрира*.

PER ASPERA AD ANIMA

Иза 1896. године је то било, када је Лаза Костић у соби у партеру, у којој се после настанио његов берберин, био сведок „шкрипања пода од Њених корака“ (Ленкиних), којим му је „навестила своје постојање на оном свету“. И не само то: допустила је Ленка Дунђерска да то и Јулча чује. Тај догађај Лаза Костић назива својом „апокалипсом“, и „великим откровењем“. Након те, пређе поменуте „апокалипсе“, ноћни живот Костићев протицао је у ишчекивању Ленкиних објава, њеног астралног појављивања. О чврстом убеђењу Костићевом да се Ленка уистину њему ноћу јавља сведочи и лице у којем је *Дневник* вођен: на неким местима Песник са трећег лица једни-не прелази на друго, и почиње непосредно вербално да општи са Ленком

17 Иако знатно мање него о осталим Костићевим делима, о *Дневнику снова* писано је у више наврата. Својом недореченошћу, интимним садржајем, шкакљивим подацима о заумном животу аутора привлачио је он пажњу не само књижевних историчара, већ и психијатара. Показало се, нажалост, да страховања Радивоја Симоновића нису била неоправдана: свега тридесет и две снахватице, колико их је остало иза песника, биле су довољне да поједини аутори изнесу врло слободне закључке, и тиме на научној сцени заподену расправу о стању духа Лазе Костића. Песник је тако, у раду Војина Матића *Две Марије* (Матић, 1971) окарактерисан као особа са латентно хомосексуалним либидом и инцестуозним тежњама према Ленки Дунђерској, док је у огледу Владете Јеротића (*О њеображајима женској у души Лазе Костића и његовој њесми Santa Maria della Salute*; Јеротић, 1971), изнета тврдња да је Лаза Костић био потенцијално психотична особа, која се бележењем властитих снова бранила од психотичних напада. Лишен права на утук, песник ипак није остао „оцрњена образа“: у његову „одбрану“ устао је Иван Настовић у књизи *Анима Лазе Костића или Ленка Дунђерска*. Непоколебљив у одлуци да Костића „обели“ и тиме услиши завет Радивоја Симоновића, Настовић није штедео своје „противнике“. Напротив. У појединим моментима, чини се да професионална неслагања прелазе у лични антагонизам и међусобни обрачун. Осим што оповргава тезе претходника, Настовић поставља и нове, врло слободне, дискутабилне и, рекли бисмо, непотребне тезе које се тичу Костићеве потенције, Ленкиног односа према њему, начина на који су њени родитељи, а особито њена мајка, видели ову „везу“... На концу свега, треба рећи да се, иако сучељених ставова, сви наведени аутори слажу у једном: Ленка Дунђерска јесте била персонификована Анима Костићева. Сви изводи из *Дневника* наведени су под редним бројем и датумом бележења сна, а према издању Костић 2000.

(јануар, 20–21. 1904, све четири сцене). Понекад Костић бележење сна започиње другим лицем множине, као да га препричава неком имагинарном, поштовања достојном сабеседнику, или невидљивим будућим читаоцима... (писмо од уторка, 31. маја 1904). Да ли је, дакле, Лаза Костић уистину желео да затаји постојање *Дневника снова*, или је такав начин обраћања био условљен већ поменутом, дијалошким поетиком његовом?

Но, вратимо се Ленки Дунђерски. Иако њен одзив није био условљен годишњим добима и временским приликама, песник је закључио да њена душа радије бира кишно време за свој долазак. („Констатовано сам, уистину, да је кишно време погодније да ми се појави Она, али ми се јављала и у лепо време“, (Прекид. Духови /понедељак 20. и уторак 31. маја/). Његово запажање подударало се са тврђом старог А. Бојића, „који је скоро педесет година водио дневник – боље рећи ноћник – својих снова, да је свагда кад је сањао покојника падала киша“ (Исто). Једнако се дешавало и када би, током зиме, снежило. Сведочанство о Ленкиној објави за снежних јутара, за коју је Костић веровао да је подстакнута поменутом метеоролошким појавом, налазимо у забелешци од 02. фебруара 1908. године. Ево шта Костић вели: „Изјутра, угледах кровове покривене снегом, кога није било скоро целе зиме и који је продужио да пада целог дана. Слично време је увек најпогодније да наше драге душе уђу у наше снеге“. Насупрот томе, песник сушу у пољима пореди са постом своје душе. („Благодатна киша, у недељу, спасла је околину од последице двомесечне суше, па сам легао са две наде да ћу видети Њу. Ништа, баш ништа. Та суша у пољима поклапа се с постом моје душе“. (Прекид. Духови /понедељак 20. и уторак 31. маја/).

У питању је, дакле, не *homo duplex*, већ *homo multiplex*: онај који је величао Српство и Мајку Јевросиму сматрао оличењем Мајчинства, надређеним Мајци Девици, а потом скрушено тражио опроштај од ове последње, није био имун на древна паганска, пантеистичка и анимистичка веровања. У исто време Костић се открива и као *homo symbolicus*: познато је да се киша сматра симболом плодности, и то не само плодности која се са неба спушта на земљу, већ и на бића која је настањују. „У хијерогамији небо – земља, киша је оплођујућа сперма“ (*Рјечник књижевних џермина* 1983: 257–258). И не само то: „Оно што се спушта с неба на земљу јест и плодност духа, духовни утјецај“ (Исто). О киши као симболу плодности сведочи и старогрчки мит о Данаји, коју је, скривену у подземним одајама, походио Зевс у облику златне кише, продро кроз пукотину на крову, пошкропио је и – оплодио:

„Ту су уско повезани сполни симболизам кише, која се сматра спермом, и ратарски симболизам вегетације, којој је потребна киша да би бујала. Тај мит исто тако подсећа на склопове свјетло – тмина, небо – пакао, злато – бронца који говоре о јединству опречности, што је извориште читавања и плодности“ (Исто).

Управо то је Ленка Дунђерски била за Лазу Костића: оплођујућа душевна храна, источник стваралачке плодности. Била је инспирација, семе духовне и менталне плодности. Потврду ове тезе налазим у сну од 11. јуна, у којем се Ленка објављује као оличење женског хранитељског принципа. Она се у Костићевом сну забавља са човеком који јој никако у стварности не би доликовао, много старијим од Костића, неинтересантним, и, како песник каже: „једним од најружијих људи које сам познавао“. На то Костић у сну реагује на следећи начин:

„Љубоморан, дограбим јој руку и узмем сисати Њен прст који ми је препустила – чини ми се да је то био домали на Њеној левој руци – док је Она наставила да ћаска с Мушом. Када сам пустио прст, био сам задовољнији од сисанчета кога је подојила мајка.“

Ако прихватимо податак да је киша лунарног порекла, а Луна, Месец, манифестује женски принцип, видећемо колико је веровање у објаву Ленке Дунђерски као једног облика испољавања Костићеве Аниме у кишовите дане архетипски мотивисано.

Ленка Дунђерски се у снохватицама Костићевим јављала у загонетним, неочекиваним, искушаственим облицима: умела је она да узме лик своје сестре („Била је то као Њена сестра О., али сасвим Њеног лика, сјајна од лепоте и младости, [...]“, 22. јула 1904). Песник је иза тог донекле метаморфозираних, укрштеног облика називао Њену душу, што га је чинило још већма тужним и опхраним чежњом. Било је то дражење лишено засићења... Каткада се Ленка јављала у својем некадашњем, земном облику („Сјајна од младости и лепоте, више плава но што си била, златастоплава, готово прозачна, гледала си ме [...]“ (јануар 20–21. 1904, друга сцена, као и трећа и четврта сцена). У тим тренуцима блискости и услишења молитви песников говор је постајао непосреднији, и са трећег лица јединице који иште посредника, прелазило је, како је већ поменуто, на друго лице. У неким снохватицама Ленка је одлучила да учини оно што за живота није успела – да остари: („Почела си да се показујеш остарела, збрчкана, много више изборана него што би била данас. Твоје боре, нарочито око очију, увећане осмехом“ (јануар, 20–21. 1904, прва сцена)); („После толико чекања, најзад Она. Врло остарела, много старија него што би сада била – као да јој је близу 50 – сасвим збрчаног, набораног лица“ (09. септембар 1904)). „Али то је само удвојило моју нежност“, каже Костић у наставку записа и тиме наглашава дубљу, архетипску димензију овог односа. Једном ју је Костић уснио болесну (03. август 1908), а каткада је умела да се преруши и узме себи несвојствен лик (19. јун 1909; 1. мај 1908). За разлику од ситуације када се Ленка скривала иза лика који нимало није био налик њеном земаљском постојању („Лежала је у постељи, али није била болесна. Само боја лица је била Њена: нимало није личила

на себе. Али је то Она била“ /19. јун 1909/), умела је она да дражи и искушава песника тако што ће се јавити у лику своје сестре, дакле, у обличју врло налик њеном некадашњем, али лишеним њене душе. То, међутим, није у њему изазивало недоумицу у погледу њеног духовног присуства: Костић је уистину био убеђен да га то она ноћу посећује и одређује садржаје његових снова (видети снова датирани са: пон. 20. мај 1904; уторак 31. мај 1904; Ђурђевдан 1905; 24. јануар 1906; 25. новембар 1907; 20. август 1908; 22. октобар 1909). Илустрације ради, наводим Костићев запис од 25. новембра 1907, за који није сасвим јасно да ли је у питању снахватаца, или исповест његова:

„У разговору с Њеним двома сестрама – и још с једним пријатељем, свеједно с којим – намислих да им поверим суштину моје тајне. ’Знате, за мене Л... није сасвим мртва’. Гледали су ме као да ништа не разумеју. Ја наставих: ’Јест, Она долази да ме види, у сну. Али кад ми се јави Она, то није сан као други. То баш Она буде ту. Она удеси сан, Она уђе у моју памет, моју душу, за минут један, и изиђе из ње са сном’. Видевши равнодушна лица мојих слушалаца, ућутим.“

Готово идентичну исповест преточену у стихове налазимо у песми „Santa Maria della Salute“:

„Дође ми у сну. Не кад је зове / силних ми жеља наврели рој, / она ми дође кад њојзи гове, / тајне су силе слушкиње њој. / Навек су са њом појаве нове, / земних милина небески крој. / Тако ми до ње простире путе, / Santa Maria della Salute.“ (Костић 1989а: 427)

Реакција Костићева на Ленкине посете у сну кретала се у широком спектру раскорачних душевних стања, од разнежености, задовољства и егзалтације, до љубоморе, туге и потиштености.

Ипак, упркос наглашено духовном аспекту ове хермафродитске, алтереговске, близаначке симбиозе, онај ко је у телу, тешко да може да избегне да плати данак пути. Било је и еротских снова (20. август 1908; уторак, 31. мај 1904...). Духовни еквиваленти таквом телесном одзиву били су гнушање, туга и потиштеност, осећај кривице и стида, а реакцију коју је током тих снова имао (у два наврата, Лаза Костић каже: „Мој петлић се добро дигао“ и „Мој петлић се дигао као да ми је 20 година“), сматрао је за „најстрашнију астралну трагедију спола“. Како сам каже, Она никада на њега, док је била жива, није оставила такав утисак, тек једном, у сну. Разлог за то је било поштовање, које није гајио према Ленки у мањој мери од љубави: „Сигурно зато што сам је исто толико поштовао колико сам је волео“, потврђује Костић (уторак, 31. мај 1904).

Разапет између љубави и поштовања, Костић није за живота успео нити да у потпуности приграби једно, нити да поништи друго. Распопућен, ишао

је по танкој линији којом иде сваки истински стваралац након сусрета са оличењем своје Аниме. Ево како такав сусрет дефинише Владета Јеротић:

„Када неки надахнути песник и писац, а то је несумњиво био и Лаза Костић, једном само наиђе на траг своје Аниме, он више овај траг не може да напусти све док, идући њиме, не стигне до последње могуће међе, на којој се више не разликује најбоље сан од јаве, лудило од здравља, смрт од живота“ (Јеротић, 1971: 200).

Кривица коју Костић осећа због телесног одзива на душевни надражај потврђује Ленку као идеал женскости, као узвишени аспект женског принципа који се крије у сваком мушкарцу:

„Анима је дефинисана, дакле, као персонификација свих женских психолошких тежњи у психи мушкарца, као што су осећања и нејасна расположења, интуитивне склоности, осетљивост и склоност према ирационалном и мистичном, однос према природи“ (Исто, 200–201).

Анима у души мушкарца, једнако као Анимус у души жене, представља „филогенетски талог наслеђеног енграма на дну колективно несвесног сваког од нас“ (Исто). То, дакле, није била љубав, био је то идеал љубави. У случају Лазе Костића и Ленке Дунђерски ова симбиоза је била оличење архетипског модела мушко-женског односа представљеног кроз везу Мерлина и Вивијен, пара из средњовековне легенде о краљу Артуру, у којем Мерлин симболизује старог и мудрог мушкарца, док је Вивијен млада и лепа девојка¹⁸. Овакав партнерски модел никада није био ретка појава, јер се у њему укрштају младост, гладна амброзије мудрости, и старост, која иште окрепљујући нектар младости. Тешко је, стога, закључити како су друштвени морални оквири и узуси били искључив и једини Костићев „камен спотицања“. Пре би се рекло да је Костић знао да би га свако прелажење имагинарне линије прескупо стајало: идеално суочено са свакодневицом изгубило би потенцијал да кулминира у Дело. Идеално би нарушило свакодневицу, и само би се разбило о њу. Остало је, дакле, достојанствено, до краја прихватити и на леђима сносити усуд саучесника у страдању: оног, Борхесовог саучесника, из истоимене песме његове, којег разапињу, али се он не буни

18 Иван Настовић у књизи *Анима Лазе Костића или Ленка Дунђерска*, у одељку у коме се бави дубинском психологијом односа Лазе Костића према Ленки Дунђерски, наводи модел Мерлина и Вивијен као аналоган Костићевом и Ленкином. Он тврди да „као архетипска фигура 'мудрог старца' Мерлин живи и у савременом човеку [...]“ Овај модел поменути аутор налази у књизи *Парови* Верене Каст, јунговског психотерапеута и доцента на Јунговском институту у Цириху, аутора бројних књига из области дубинске психологије. У наведеној књизи ауторка је „посветила једно поглавље дубинској психологији односа старог мушкарца и младе девојке, демонстрирајући га на примеру љубавног односа између Мерлина и Вивијен, пара из средњовековне легенде о краљу Артуру [...]“ (Настовић, 2004: 186).

– напротив, он зна да мора бити крст и чавли, јер су његови срећа и несрећа небитни. Јер, он је Песник. Костић је, међутим, отишао корак даље: сам је себе разасео, утекавши „мудро, од среће, луд“, у сусрет Делу, за које ниједна жртва није мала, макар то била и жртвована Анима. На концу свега, у замену за проливену крв остало је Дело. А, ко ће измерити тежину пролирене крви, из које се пише?

О расколу који је морио Костића и потајном страховању од губитка животног нектара своје старости сведочи мотив њене удаје¹⁹, који се врло често јавља у његовим снoхватицама, а у њему изазива неописиву жалост и осећај немоћи да у раскораку између срца и ума донесе одлуку која би умирила његову савест (и свест!), и заситила његово срце (видети снове од: 20–21. јан. 1904, четврта сцена; Ђурђевдан 1905; 10. јул 1909). У сну који је песник уснио на Трећи дан Духова, 16/VI 1908, пред зору, са покојним пријатељем, писцем Симом Матавуљем, управо о томе расправља: о ономе што представља стуб живота, стожер његов. Искуснији за чин преласка *ипреко* и самим тим јаснови, изнад земних илузија, Симо Матавуљ наглашава значај савести, „како је све највише савест“, и подвлачи важност вере (у његовом случају хришћанства): „Крст је највиши симбол, њега су признавали и поштовали и мухамедовци“. Костић, пак, земно колебљив, посечен општрицом властите савести, предност даје љубави: „И милост, рекох ја, и милост (љубав)“, одвраћа он. „Но да, ал’ савест, савест“, на то ће Матавуљ, као да га теши. Имамо овде, дакле, тројство вера – савест (које заговара Матавуљ) и – љубав (за коју се опредељује Костић), насупротив библијском тројству, у коме наместо савести стоји нада. Поетски обликовано сведочанство о агонији која је морила песника налазимо и у стиховима СМДС:

„Две се у мени побихе силе,/ мозак и срце, памет и сласт./ Дуго су бојак страховит биле,/ кò бесни олуј и стари храст./ Напокон силе сусташе миле,/ вијугав мозак одржа власт,/ разлог и запован памети худе,/ Santa Maria della Salute.“ (Костић 1989а: 426)

То што је свесно одабрало (савест наместо љубави и наде), несвесно тешко може да прихвати: у снoхватицама датираним са Ђурђевдан 1905, 24. јануар 1906; 2. фебруар 1908; 3. август 1908; 10. јул 1909; 20. август 1909, Костић покушава да нађе оправдања за своју женидбу:

„У исто време хтео сам да јој кажем колико је волим, што сам јасно доказао тиме што сам се оженио ради тога да је ослободим, да јој дам прилику да нађе младог човека који би је могао учинити срећном за целог Њеног живота, да јој покажем целу лиру моје трагедије, сву моју нечувену жртву“ /Ђурђевдан 1905/,

19 Занимљив је податак да је у стварности Лаза Костић покушао да провадацише Ленки, и то код једног од најбриљантнијих умова на прелазу два века, Николе Тесле.

што је на концу резултирало одлуком (у сну) да оконча свој брак (у сну) и одважи се на „космичко венчање“ са Ленком, да се послужимо изразом Ивана Настовића. Још једном се Матавуљ јавља у Костићевим снохваницама: у запису од 18/5. септембра 1908. спречава га да падне са брега по којем су скупа шетали, ухвативши га оберучке и повукавши горе, будући да је Костић почео већ да клизи низа стрмен. Не само чињеница да га покојни Сима спасава од пада у повор, већ и обличје његово, податак да у сну расте и постаје старији „а доле по равници, људи долазе тако мали као неке бубе“, даје нам за право да у њему сагледавамо Сопство Костићево, које му се објављује кроз сан. Томе у прилог иде и улога мудрог старца из претходно поменутог сна.

Утисак који остаје након читања Костићевог *Дневника снова* је да је он у основи сав посвећен Ленки и њиховом земнонебесном односу, те да је подстакнут и мотивисан њеним објавама. Он је потрага за женским принципом, за повратком у мир и сигурност материце. Ода је женском хранитељском, женском мајчинском и женском креативном, рађајућем, стварајућем, ка чему, експлицитно или имплицитно, свесно или несвесно, теже сви уметници, ако је веровати Јунгу када каже даје психологија ствараоца примарно женска психологија, „јер стваралачко дело израста из несвесних архетипских дубина, управо из царства мајке“ (Настовић 2004: 209.). И, још више: ка томе теже не само уметници, већ и сви припадници људског рода, а песници су, како је речено: „пробуђени делови човечанства“, и говоре у име свих нас. Иако је Ленка Дунђерски оличење Аниме музе²⁰, која је само један облик испољавања Вечно женског (Гете), односно женског принципа, ни њој није ускраћена привилегија да храни. Њена је храна, међутим, друге природе: инспирација, надахнуће, која храни и испуњава дух. Сви остали ликови који се јављају у Костићевим сновима, служе као посредници у реализацији „небеског венчања“, или као препрека за његову реализацију. Интересантно је да се Јулијана Костић, рођ. Паланачки, која је у песниковом животу играла значајну улогу и коју је пре брака познавао читавих 25 година, а која је у време писања *Дневника* тешко боловала и на концу преминула, у снохваницама Костићевим јавља свега два пута, као споредни лик, бледа сенка која се

20 Иван Настовић се приликом скицирања дубинско-психолошких портрета Ленке Дунђерске и Јулијане Паланачке ослања, са једне стране, на четири структурална облика женског које је скицирала Тони Вулф: мајка, хетера, амазонка и посредница. Са друге стране, користи се поделом коју је начинила Џин Шинода Болен у књизи *Бо-иње у свакој жени*. По њој, архетипови који се налазе у психи сваке жене могу се персонификовати кроз седам грчких богиња: Артемиду, Атenu, Хистију, Херу, Деметру, Персефону, Афродиту. По Ивану Настовићу, Ленка Дунђерски би одговарала тишу хетере, а када је друга типологија у питању, код ње се у првом плану налази Атина, а у другом или трећем Афродита. Што се тиче Јулијане Паланачки, према типологији Тони Вулф њу Настовић сврстава у тип мајке (у чијој је основи архетип Велике Мајке), а према типологији Џин Шинода Боленове она одговара типу Деметре. (Настовић, 2004: 139–180).

не оглашава, нити је актер у било каквим дешавањима. Ово је зачудно, будући да Иван Настовић тврди (у шта не сумњамо), да и она, уз Ленку Дунђерску, представља један аспект Аниме Лазе Костића, и да је оличење архетипа Велике Мајке у његовом несвесном животу. Ова теза је више него очигледна и прихватљива, ако узмемо у обзир податке које је историја забележила о Јулијани: да је била добротворка мека срца, осетљива на туђе патње и милосрдна. Противно белешкама у *Дневнику*, запис који је Костић оставио о њој (читуља), као и његов тестамент, те чињеница да је она финансирала штампање *Књиџе о Змају* када то нико није хтео, несекично га материјално помагала, те да је увек стајала уза песника и стрпљиво га чекала четврт века, потврђују Настовићеву тезу.

СМДС представља поетску транспозицију Костићевих дневничких записа²¹, стилски дотераних, метрички избрушених, емотивно кулминативних. У њој је сабрано целокупно песничково животно искуство с ову и с ону страну стварности и казано језиком архетипа. Стога није чудно што у дане када је настала СМДС није привукла много пажње²². Од стране водећих критичара свога доба била је оспоравана. Требало је да прође доста времена да архетипски слојеви њени буду најпре уочени, а потом откривани, слој по слој. У њој се, за разлику од дневничких записа, где Ленка Дунђерски представља отеловљење врховног женског принципа, уводи један симбол надређен смртном људском: црква, и она која у њој симболички обитава, свима једнако припадајућа, Света Мајка свих нас. Међу проучаваоцима књижевности заподенула се полемика о пореклу и природи „Мајке Свете“ коју помиње Костић. Једни су тврдили да је у питању Богородица, док су други били склонни да у њој сагледају Велику, паганску Мајку²³. У једном Костићевом сну, ипак, имамо наговештаје мајке која недостаје, у то време, његовом концепту

21 Интересантно је, ипак, да у једном дневничком запису (од уторка, 31. маја) налазимо мотив Костићеве небеске љубави („љубави, којој нема равне“) коју ће покушати да обесмрти, додуше у трагедији *Максим Црнојевић*, што, упркос замени теза (у питању је, уместо песме, трагедија, а уместо Ленке јавља се друга особа), недвојбено сведочи о идеји која је у песнику зрела годинама уназад, пре настанка СМДС. У прилог томе говори и писмо упућено Сими Матавуљу, у коме га Костић моли да му преведе и пошаље најлепше странице Дантеове о Беатричи, Петраркине епитете упућене Лаури и најлепше стихове најбољих италијанских песника о уздисају. Ово, управо наведено, још једном утврђује Лазу Костића као *саучесника* и главног актера у сопственом усуду, који је вољом својом одабрао свој пут (у мери у којој су наш пут и наше одлуке уопште последица наше воље: „Памет ме стегну, / ја срце стисну“, / утекох мудро од среће, луд, /“), и тиме уместо смртне (пролазне) љубави исту жртвовао и обесмртио је Делом.

22 Надахнуто сведочанство о првом сусрету са овом „окасницом“ Костићевом (А. Јерков) оставља Младен Лесковац у чланку „Први сусрет са песмом *Santa Maria della Salute*“ (Лесковац, 1971: 101–103).

23 Костићева „мајка света“ из првог стиха „*Santa Maria della Salute*“ у тумачењима М. Павловића схваћена је као „*mater Sancta*“, док је М. Лесковац и П. Милосављевић доживљавају као „*Mater mundi*“. (Радовић, 1983: 163–168).

света, и спасења. У овом сну он је први пут у *Дневнику снова* направио корак даље од властите, унутрашње Аниме, ка архетипу који стоји иза ње: архетипу Велике Мајке (Владета Јеротић овакав преображај женског у Костићевој души види као пут од индивидуално несвесне Аниме до колективно несвесног архетипа). Због значаја и симболике сна, наводимо га у целини:

„7. септембра (Митровдан). – Прва слава мога покојнога пријатеља, патријарха Георгија Бранковића, после Његове смрти.

Седим као у некој католичкој цркви, у првој клупи, потпуно сам, према великој олтарској слици, са огромним фигурама, међу којима једна недостаје, као истргнута из целине. Одједном, видим како прође поред мене *једна жена, одевена као еванђејске жене и велика као њанина*. Полако се приближавала к слици и заузела празно место. *Била је њо Магдалена, њо моме утиску*. Кад је слика, на тај начин, била попуњена, зачух људски глас, који ме је, из дубине слике, питао шта знам о постанку и значењу те слике. *Како нисам знао ништа*, славна испитна комисија је изгледала врло незадовољна. На то осетим да ме обузима и прожима неко више биће, груди ми се раширише да пукну, и осетим сасвим јасно да је Она сишла да ми узме душу. Био сам на врхунцу небеске среће и већ угледах рај – са Њом – када се пробудих.

Надам се да је то била генерална проба моје агоније.

П. С. За живота патријарха Георгија имао сам обичај да сваку његову славу проведем код њега, у његовом дворцу у Карловцима. Ако су његове молитве можда допринеле силаску моје миле Душе, да будем награђен за моју оданост, то је више но да ме се сетио у свом тестаменту, и ја му захваљујем од свег срца.“

Уистину, у Костићевом тадашњем микроуниверзуму постојао је празан простор, недостајао је принцип надређен пролазном људском, који људско само репрезентује. Не чуди чињеница да је у питању еманација женског принципа, ако се присетимо свеколике Костићеве опсесије Вечно женским, али зашто Магдалена, а не Мајка Божја? Зашто блудница, а не девица? Сви знамо ко је, следећи канонске изворе, Магдалена била. Ипак, овде се крећемо *с ону сирану*, и критички проматрамо *apriori* прихваћене чињенице. Магдалена је, према гностичким записима²⁴ она на којој се испољила милост Христова и једна од његових апостола, директна наследница лозе и његовог семена. Била је, кажу, једнака Христу. („Нису добро забележили моје речи“, као да чујемо Булгакова док ово пишемо, како вршати кроз време). Касније су, тако неки тврде, неке ствари скривене и измењене. Но, не доводи ли је то у раван са Великом Мајком, не враћа ли нас то на почетак, не затвара ли круг? Не ставља ли то знак једнакости између ове две Мајке, које су, на концу, такође само манифестација женског принципа? У Костићево време *Да Винчијев код* још није био написан, али, је ли могуће да је он слутио

24 Видети *Гностичка јеванђеља* Елејн Пејгелс (Pagels, 2002) и *Да Винчијев код* Дена Брауна, роман заснован на гностичким текстовима.

„ново читање традиције“²⁵? Или је пак Магдалена налик њему, грешном, који није схватао важност вере? Како сам наводи, Косић у сну још увек није знао ништа о постанку те слике. У тренутку објаве те истине биће спреман за Велико дело и чин небеског венчања са Ленком, и женским принципом у себи. Тада ће престати да бележи своје снове и забележиће једну песму, ону, по којој ћемо га највећма памтити.

ИЗВОРИ

- Косић 1972: Лаза Косић. *Одабрана дела I*. У оквиру едиције *Српска књижевност у сиво књија*, књига 26. Избор и редакција: Младен Лесковац. Предговор: Исидора Секулић. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Косић 1972: Лаза Косић. *Одабрана дела II*. У оквиру едиције *Српска књижевност у сиво књија*, књига 27. Избор и редакција: Младен Лесковац. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Косић 1984: Лаза Косић. *Књија о Змају*. Београд: Просвета.
- Косић 1989а: Лаза Косић. *Песме*. У оквиру едиције *Сабраних дела Лазе Косића*. Приредио Владимир Отовић. Нови Сад: Матица српска.
- Косић 1989б: Лаза Косић. *Комедије*. У оквиру едиције *Сабраних дела Лазе Косића*. Приредио др Живомир Младеновић. Редакција: Младен Лесковац. Нови Сад: Матица српска.
- Косић 1989в: Лаза Косић. *Трагедије*. У оквиру едиције *Сабраних дела Лазе Косића*. Приредио др Живомир Младеновић. Редакција: Младен Лесковац. Нови Сад: Матица српска.
- Косић 1989г: Лаза Косић. *Пријовејке – О њозоришћу и уметности*. Приредио Младен Лесковац. У оквиру едиције *Сабраних дела Лазе Косића*. Нови Сад: Матица српска.
- Косић 1990: Лаза Косић, *О њолишци, о уметности*. *Новински чланци I (1863–1878)*. Приредио Младен Лесковац. У оквиру едиције *Сабраних дела Лазе Косића*. Нови Сад: Матица српска.
- Косић 2000: Лаза Косић, *Дневник. Ишчекивано и дочекано (лисиови усйомена)*. Приређивач, превод и поговор Милан Кашанин. Београд: Народна књига: Алфа.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2004: Душко Бабић. *Мисијска српској романџизма (С. Милуџиновић, II. II. Њејош, Ђ. М. Кодер, Ђ. Јакишић, Ј. Ј. Змај, Л. Косић)*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Винавер 1963: Станислав Винавер. *Заноси и ѣркоси Лазе Косића*. Нови Сад: Форум.
- Дамјанов 1988: Сава Дамјанов. *Корени модерне српске фанџасијске*. Нови Сад: Матица српска.
- Дамјанов 2011: Сава Дамјанов. „Лаза Косић – модерна – постмодерна“. У: *Лаза Косић 1841–1910–2010*. Зборник радова. Уредник: академик Љубомир Симовић. Научни скупови, књига 133. Одељење језика и књижевности, књига 23. Београд: САНУ, 373–380.

25 Алузија на истоимени наслов књиге Саве Дамјанова.

- Делић 2011: Лидија Делић. „Песма старца Милије и драма Лазе Костића о женидби Максима Црнојевића: две концепције трагичног“. У: *Лаза Косић 1841–1910–2010*. Зборник радова. Уредник: академик Љубомир Симовић. Научни скупови, књига 133. Одељење језика и књижевности, књига 23. Београд: САНУ, 191–208.
- Јеротић 1971: Владега Јеротић. „О преображајима женског у души Лазе Костића и његовој песми *Santa Maria della Salute*“. У часопису *Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 3, март 1971, 200–206.
- Карановић 2011: Зоја Карановић. „Митско поимање света и вечно женско на духовној вертикали Лазе Костића (на примеру анализе песме *Вилованка*)“. У: *Лаза Косић 1841–1910–2010*. Зборник радова. Уредник: академик Љубомир Симовић. Научни скупови, књига 133. Одељење језика и књижевности, књига 23, Београд: САНУ, 149–161.
- Кашанин 1968: Милан Кашанин. *Судбине и људи: ојледи о српским јисцима*. Београд: Прo-света.
- Костић 1980: *Лаза Косић у Сомбору*. Предговор написао и текстове одабрао Мирo Вуксaновић. Сомбор: Народна библиотека „Карло Бијелички“.
- Лесковац 1971: Младен Лесковац. „Први сусрет са песмом *Santa Maria della Salute*“, у часопису *Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 2, фебруар 1971, 101–103.
- Матић 1971: Војин Матић. „Две Марије“. У часопису *Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 2, фебруар 1971, 120–127.
- Настовић 2004: Иван Настовић. *Анима Лазе Косића или Ленка Дунђерска*. Предговор Никола Милошевић. Нови Сад: Прoметeј.
- Настовић 2011: Иван Настовић. „Снови Лазе Костића и њихов значај“. У: *Лаза Косић 1841–1910–2010*. Зборник радова. Уредник: академик Љубомир Симовић. Научни скупови, књига 133. Одељење језика и књижевности, књига 23. Београд: САНУ, 163–176.
- Несторовић 2011: Зорица Несторовић. „Феномен мушке лепоте у песништву Лазе Костића“. У: *Лаза Косић 1841–1910–2010*. Зборник радова. Уредник: академик Љубомир Симовић. Научни скупови, књига 133. Одељење језика и књижевности, књига 23. Београд: САНУ, 135–147.
- Радовић 1983: Миодраг Радовић. *Лаза Косић и свeјска књижевност*, Београд: Deltapress.
- Ребернишак 1996: Хелена Ребернишак. *Јоја. Лексикографски приручник*. Београд: Прoсвета.
- Симоновић 1986: Радивој Симоновић. *Усјомена на др Лазу Косића*. Нови Сад – Сомбор: Књижевна заједница Новог Сада – Народна библиотека „Карло Бијелички“.
- Сторм 2002: Рахел Сторм. *Енциклопедија митологија Исцока*. Ријека: Leo commerce.
- Суботички 2000: Зоран Суботички. *Снови и култура ренесансе*. Нови Сад: Светови.

Jasmina P. KNEŽEVIĆ

LAZA KOSTIĆ – CORYPHEUS OF ONIRISM
OF SERBIAN ROMANTICISM LITERATURE

SUMMARY

While searching for the oniric layer in the literary opus of this romanticism poet, the author of this research will be convinced that Laza Kostić is a being of doubt who spent his whole life, both personal and professional, oscillating between dreams and reality. The origin of dreams in Kostić's work is of a two-fold nature: some are the fruit of the poet's creative intention, whereas the others, the ones left, the ones making intriguing and mysterious *The Diary of Dreams*, are his "alive" dreams which fulfilled his nights, sometimes even days, for the entire six years, maybe even longer. Kostić intended those first dreams, created out of necessity, to lead a public life, while the others, being written in French, were meant to stay away from prying eyes. That can, it seems, be a valid reason for them to be read and interpreted separately. End yet, our research, as well as the others up to now, related to Kostić's life and work, indicate that the key of the genesis and understanding of his swan song is what *The Diary of Dreams* exactly is. In it the motives and the concepts are consistently and constantly showing up, and later, at the peak of his career culminated into "the most powerful love song of Serbian literature", *Santa Maria della Salute*. In the corpus of his written legacy, the motive of dream is often recognised as a metaphor for life and/or death, but also as an expression of poetically transposed desires of a poet. That would also correspond to the Freud's theory that dreams are a mere expression of repressed desire of the one dreaming. In his work, the motive of dream is appearing within the thematic units in whose basis are: a) national-romantic idea of Serbian identity b) mythological religious theme c) emotional sensitive life. Studying poet's literary dreams, as well as personal ones, we will realise that neither in the idea of national awakening and restoration of the former Serbian empire, nor in mythology and religion, did he find consolation and satiation. Only when he encountered Lenka Dunderski, who is said to have been the embodiment of Anima from his dreams, did he start his way from individually unaware Anima to collectively unaware archetype of the Great Mother, through the means of individuation, towards original oneness, permanent conciliation and satiation, which will result in his swan song, *Santa Maria della Salute*.

Key words: Laza Kostić, dreams, Serbian romanticism, *The Diary of Dreams*, Anima.